

Ideologie autoritativního režimu

– příklad Turkmenistánů

„Pro Turkmeny není stát, na rozdíl od Západu, „noč-ní vrátň“, ani organizace, která kontroluje dodržování pořádku ve společnosti. Vidí v něm paternalistický orgán, který projevuje otcovskou starost o jeho přeměnu na jednotný národ, o jeho svomost, čekají od něj zabezpečení ochrany před vnějšími hrozbami a šťastný a svobodný život. Hlavu státu lidé uznávají jako otce národa.“ (Hallyjev)

SLAVOMÍR HORÁK

V každém státě existuje určitý způsob ideologie prosazovaný politickými elitami, s její pomocí se ospravedlňují většinou cílivé záležitosti vnitřní i zahraniční politiky státu.

Vliv a potřeba ideologie se poněkud mění objevují v tzv. demokratických státech, což je dáno mj. častější možností střídání vlády. I zde se v některých momentech tento faktor objevuje – například zahraniční politika Spojených států se do značné míry opírá o ideologickou propagandu – jako je odstraňování jadernou válkou, podněty univerzalizmus lidských práv a od září 2001 je mezi nejvyššími představiteli administrativy USA prosazována ideologie boje proti terorismu.

Mnohem více než v demokratických státech se projevuje potřeba ideologie v systémech, které neprocházejí v pravidelných periodách politickým bojem a jejichž hlavním úkolem se postupně stává udržení systému u moci. Obvykle platí, že s větší mírou represe se protloubuje i míra ideologie – dnes jsou nejvýznamnějšími příklady totalitní diktatury s velkými ideologickými koncepcemi např. Irák, Severní Korea, ale také nové vznikající státy, které teprve hledají svou vlastní státní identitu. Kombinací těchto faktorů je Turkmenistán – země, která ve svém reálném politickém systému spojuje prvky stalinistických a komunistických metod vlády a orientální despotie.

Vývoj turkmenské národní identity a státnosti

Do počátku 20. století existoval etnonym Turkmen jako označení pro kmenová společenství kočující na území mezi Chivským chanátem, Bucharským emirátem a Persií. Nájezdy těchto kmenů byly hrozbou pro všechny zmíněné státní útvary – stereotyp turkmenského rýjodníka se uchoval především na iránské straně. Zajímavý popis těchto kmenů v 19. století podává humorně laděná kniha znalce láma a jeho přílehlých

oblastí Jamese Moriera *Hadži Baba z Isfahánu*, kde se tento stereotyp několikrát opakuje.

V devatenáctém století začíná být patrný stále větší vliv Ruska v regionu (Saraj, op. cit.), avšak celý tzv. Zakaspijský region byl ovládnut jako poslední – až v roce 1881 byl definitivně zlomen odpor Achabských Tekkinců u pevnosti Geok Depe, která se stala jedním ze symbolů historografické reflexe současného turkmenského režimu.

Základy skutečné turkmenské státnosti byly položeny vytvořením Turkmenské SSR z Turkestánské ASSR, části Bucharské a Chivské lidové socialistické republiky v době svého rozdělení Sovětského svazu v roce 1924. Před vyhlášením jednotného státu Turkmenů zůstala i nadále zachována příslušnost k jednotlivým kmenům. Kádrová politika si do značné míry zachovala charakter kmenového boje, přičemž nejvýznamnější roli hráli kmen Achabských Tekkinců, který osídluje oblasti okolo hlavního města Ašchabad. Kromě Achabských Tekkinců jsou dalšími významnými kmeny především Mary Tekke, Jomat, Ersary, Salyr a Saryk (Kadyrov, Š – Dandyjev, M.). V sovětském období se přesto podařilo zachovávat jistou rovnováhu mezi nejvýznamnějšími kmeny vlivem stále rotace kádru a stoupajícího vlivu ruského nebo rusifikovaného elementu mezi turkmenskou politickou i intelektuální špičkou. Přesně rusifikovaní Turkmeni se cítili být méně spjatí s jednotlivými kmeny a přispívali tak ke klesající klasové identitě a vzestupu turkmenské, ale také sovětské identity.

Postupná unifikace turkmenského národa rovněž odpovídá Andersonově teorii tzv. *imagined communities*, podle které se jednotná národa utvářejí rozvojem písemného styku v daném jazyce (*languages-of-state*). K tomuto kroku je nutná kodifikace jazyka a zvyčení podlé gramotné populace, což se v případě Turkmenské SSR (stejně jako ve všech středasijských republikách) stalo právě v sovětském období.

Růst nacionalistických tendencí a postupný odchod ruského elementu ze středasijské politiky po rozpadu SSSR způsobil zesílení klasových bojů ve Střední Asii, který v případě Tádžikistánu vedl až ke krvavé občanské válce. V Turkmenistánu se prosadil do čela státu tehdejší první tajemník KS Turkmenistánu Saparmyrat Nijazov a postupně vytvořil politický systém téměř absolutní centralizace moci ve vlastních rukou, spojený s kultem osobnosti. Nový režim tak musel od počátku definovat svou politickou ideologii k ospravedlnění a vysvětlení vlastní existence.

Ze všech států bývalého Sovětského svazu se ideologický aspekt stal nejdůležitějším prvkem v Turkmenistánu a je specifický i ve středasijských poměrech. Státní ideologie, která podporuje mocenské složky, je zde zřejmě nejvíce propagována a spolu s absolutní kontrolou nad médií vytváří celek, který si vyžaduje zvláštní pozornost a důkladnější analýzu.

Když byla v roce 1991 vyhlášena samostatnost Turkmenistánu, jednalo se o první samostatný státní útvar v dějinách Turkmenů. Podobně jako v ostatních středasijských republikách, které se ocitly před podobným úkolem hledání státní identity, se Turkmenistán a jeho prezident obrátili k historickému vývoji, který měl prokázat existenci státní identity Turkmenů, a tím i oprávněnost jejich zřízení ve svém prostoru. Tato snaha dosáhla svého vrcholu v knize Ruhnama, „sepsané“ prezidentem.

Takzvaný „turkmenský model rozvoje“

Kromě historického aspektu Saparmyrat Nijazov převzal i nacionalistickou a vlasteneckou retoriku od postupně likvidovaných opozičních skupin (např. Agzybivlik – Pokrok) a přidal do ní ještě specifickou turkmenského národa a turkmenského modelu rozvoje (tzv. *arkawerçilik*), který se velmi podobá podobné koncepci vzniklé v Osmanšské říši (tzv. *arkawçuluk*).

„Turkmenský model rozvoje“, jak jej definuje současný prezident země, byl zpočátku zaměřen především na postupnost a pomalost přechodu od sovětského státního systému k další vývojové etapě země, přičemž hlavní roli v tomto období by měl převzít stát. Další etapou se měl stát demokratický stát – tento cíl byl definován v turkmenské ústavě z roku 1992 (čl. 1 ústavy). Demokratické směřování však bylo podmíněno právě specifickými turkmenského vývoje, která nepřipouštěla rychlý přechod k demokratickým instancím. Postupně došlo k odklonu od tohoto „demokratického směru“ a hlavním cílem se stala idea prezidenta o perspektivní „bezvládní společnosti zcela nového typu ve spravedlivém, právním státě všeobecného dobrodiní, ve kterém bude vše posláno rozkvětu člověka“ (Kameněv).

Demokratické hodnoty byly pozastaveny radikální program „10 let stability Turkmenistánu“, který byl schválen v roce 1994 v referendu spolu s prodloužením pravomocí prezidenta do roku 2002. Na tento program navázal v prosinci 1999 na zasedání

Hořk maslakoty nový koncept rozvoje „21. století – zlatý věk Turkmenů“ (*XXI Asyr – Turkmensyň Aýnasyr*). Zároveň s tím byly prezidentskými pravomocmi prodlouženy na neomezené období, čímž se demokratizace odložila na neurčito (Kadyrov, s. 243) a specifčnost turkmenského modelu byla posavena do popředí.

Jako „rovná podmínka normální existence a garance stability v přechodném období“ (Dudarev, s. 165–167) byla vytvořena silná prezidentská moc a pro zvýraznění jejího symbolického i faktického významu bylo prezidentovi Nijazovovi schváleno nové přjmení *Türkmenbaýy*. Je zajímavé, že oficiální překlad tohoto jména zní Otce Turkmenů, přesnější překlad však znamená „Hlava Turkmenů“. Tohoto překlada je však pro jeho dvojsmyslnost zakázáno používat (dotýká se ustanovení Zákonu o etii a důstojnosti prezidenta z roku 1991). (Kadyrov, s. 284). Podle tohoto oficiálního jména byl v zahraničním tisku použit výraz *baýasny* pro charakteristiku turkmenského režimu.

V ideologické rovině byla tato koncentrace moci návodněna jako garance jednoty Turkmenů s prezidentem postaveným nad klany.

„Bez kořenů není dřevo a bez základů není budova. V posledních staletích naší tragické historie se nechtěly rány, které nás přimely uzavřít. Náš lid byl rozdělen na části, jeho hlava byla oddělena od těla. Proto strom jeho [národa] života nebyl, budova mála se nezměnila a lástivé čerhy řly okolo něho [národa]. Plemeno šlo svými cestami na různé strany a každý šel a přemýšlel podle sebe. Proto nebyla možnost postavit jednotný stát.“

„Proto jsem pracoval dnem i nocí, jen abych uviděl Tebe, můj lide, hlasyň, sebevředovčym pro zítřek, hrdym a nepoňobčyjčym lidem pomoc. Nakonec se nám pod znameňem Alláha přece jen podařilo vystavět Nezdělaný stát. Děkuji Bohu, že na nás poslal minjmi akor vyhlásit Nezávislý stát.“ (Ruhnama, s. 245–255)

Ve skutečnosti turkmenským národem myslí prezident především část tekkinského kmenového svazu *Achal*, z něhož *Türkmenbaýy* pocházel a který se stal jeho hlavní oporou po jmenování do nejvyšší funkce v zemi v roce 1985.

Ideologie a kult osobnosti v praxi

Nelze v krátkém článku postihnout celou řadu ideologických projevů, která v současném Turkmenistánu existuje. Omezíme se proto pouze na některé nejvíce viditelné rysy tohoto fenoménu.

Jazyková politika

Podobně jako v mnoha dalších republikách bývalého Sovětského svazu byla i zde snaha přejít co nejrychleji od univerzální ruštiny k národnímu jazyku. Turkmenština velmi záhy přešla na latiniku místo azbuky. V praxi je však často nadále používána azbuka, mnozí lidé se tímto opatřením stali prakticky negramotní. Největším paradoxem zůstává fakt, že i sám *Türkmenbaýy* při psaní své knihy *Ruhnama* používal azbuku, což

vyplyvá z ukázek rukopisu, které celou publikaci provázejí.

Podobný vývoj zaznamenaly i další země, které přešly z azbuky na latiniku – Uzbekistán a Ázerbájdžán. V Turkmenistánu však brzy došlo k jazykové diskriminaci a faktickému vyloučení všech ruských kádru ze života. V červnu roku 2000 vydal *Türkmenbaýy* příkaz, že všichni státní úředníci, lékaři a učitelé musejí povinně přejít na turkmenštinu. Toto opatření způsobilo chaos ve vysokém školství, kde většina pedagogického sboru hovořila pouze rusky, a navíc se ukázalo, že turkmenština postrádá v mnoha specializacích odbornou terminologii.

Hlasová sdělovací prostředky

Média se logicky stala hlavním nástrojem zprostředkování ideologie v zemi i navněk. Televize existuje pouze státní a její program se skládá většinou z ukázek turkmenské přírody, architektury, folklóru (národní tance apod.). Zpravodajské relace jsou plně odděleny ze života prezidenta. Program televize začíná modlitbou za prezidenta a příchodem věrnosti. Po celou dobu vysílání se v rohu obrazovky objevuje malá datá silueta „vůdce“ (*Serdár*). Povoleny je i zahraniční satelitní vysílání, nabídka je však omezoována na několik většinou zábavných programů turecké, arabské nebo ruské produkce. Navíc zpravodajské pořady na těchto stanicích jsou přerušovány turkmenskými zprávami.

Televize však zůstává hlavním mediálním prostředkem propagandy, protože téměř všechna média jsou málo dostupná. Existuje několik turkmenských periodik a také jedny noviny v ruském – *Nejtrajnyj Turkmenistan*. Všechny mají na své titulní stránce povinně fotografie *Türkmenbaýyho*, příchodu věrnosti *Türkmenbaýymu* a další symbolické atributy nového Turkmenistánu a jeho prezidenta.

Architektura Ašchabady

Hlavní město Turkmenistánu se postupně stalo nejviditelnějším projevem metafornického vyjádření turkmenské státní ideologie a kultu osobnosti.

Samotné centrum Ašchabatu tvoří symbolická věž, zasvěcená neutralitě Turkmenistánu, vyhlášené OSN v roce 1995. Tvarem má připomínat trojnožku, na které podle současné místní folkloristiky Turkmeni tradičně připravovali své pokrmů. Kult osobnosti je zde představen zlatou sochou prezidenta s roztaženými rukama vpřed do budoucnosti, která se otáčí za Sluncem. Místní lidé s touto sochou přecházejí „*Barasny*“ a v současném městském folklóru Ašchabady existuje celá řada narádek na tuto sochu. Jedno z novodobých přísloví například tvrdí, že „kdo se chce mít dobře, musí se umět dobře otáčet“.

Pod touto stavbou je jeden z nejvýznamnějších symbolických výjevů turkmenských dějin a prezidentova životopisu. Centrem je postava býka, který symbolicky nese na svých rozcích Zemi. Část planety je jakoby rozbitá a z ní vyrůstá postava ženy, která na svých rukou nese malého zlatého chlapečka. Celý výjev symbolizuje zemědělskou v Ašchabadu v roce 1968, při němž zahynula většina čast Nijazovovy rodiny (armádní postava ženy – matka budoucího prezidenta *Gurbansolat Edibe*), z níž se zachránil pouze malý *Saparmurat*.

I další budovy a monumenty Ašchabady mají svou výraznou symboliku, která připomíná turkmenské staré i nové dějiny, folklór. Po celém městě jsou rozestaty nesčetné památníky a billboardy s usmávajícím se prezidentem, často doprovozené citáty z *Ruhnamy*, hesla a výroky prezidenta. Kromě Ašchabady existují sochy *Türkmenbaýyho* prakticky v každé větší vesnici, nehledě už na samotné názvy vesnic, kolchozů, které nesou jméno prvního prezidenta země. Vrcholem architektury kultu osobnosti za Ašchabadem je architektonický komplex v rodné vesnici Nijazova *Gypdžak*, asi 20 kilometrů na západ od Ašchabady, zahrnující monument *Türkmenbaýyho* otci a matce, kteří se rovněž stávají součástí tohoto kultu – jménem otce *Amatnyra*, který padl jako politik ve 2. světové válce, je nazván například Svaz veteránů Turkmenistánu. Matka *Gurbansolat Edibe* se stala mj. patronkou Svazu žen Turkmenistánu jako vzor a symbol matky. Působivá je především mramorová kolonáda se zlatou sochou prezidenta a zlatou plaketou, připomínající odchod otce *Amatnyra* do války.

Ruhnama

V roce 2001 byla předána turkmenskému národu tzv. „svatá kniha“, morální kodex turkmenského národa, sepsaný samotným prezidentem – *Ruhnama* (doslovný překlad „Duchovní kniha“). *Hořk maslakoty*, který meziim přijal národ na prohlášení *Türkmenbaýyho* Proskem, text této knihy jednomyšlně schválil. Její definitivní podoba byla představena koncem roku 2001 a na jaře 2002 byly publikovány i oficiální překlady do ruského, anglického, tureckého, arabského i japonského jazyka.

Knihy si klade za cíl stát se zdrojem duchovního a morálního posílení turkmenského národa. Výsledek je jistou kombinací myšlenek, která hledá své základy v koráně, komunistických brožurách, turkmenských tradicích a historii. Je zde představeno i základní uspořádání nového turkmenského státu (*Ruhnama*, s. 254–266).

Konceptuálně je kniha rozdělena na pět částí, celek však nepůsobí nijak systematicky. Některé myšlenky se mnohokrát opakuji, což má u čtenářů vést k utvoření určitých teorií (historická úloha turkmenského národa a jeho dnešním místě na zemi). Charakteristická je častá nečitelnost – například neexistuje konkrétní pojem „Zlaté století“ Turkmenů.

Nejvýznamnější teze *Ruhnamy*

Turkmenská historie. Čtenář se zde může dovědět o údajné historické tradici turkmenského národa, která je stará až 5000 let. Za nejstaršího předka Turkmenů byl označen *Oguz chán* a v mytologii je jeho příchod staven přibližně do třetího tisíciletí př. n. l., přičemž však nejsou uvedeny argumenty, které by tento fakt podpořily. Toto tvrzení se přesto stává nezpochybnitelným dogmatem.

Turkmeni se podle knihy od počátku svých dějin stali spoluzakladateli asi sedmdesáti velkých dynastií – vč. Parthské říše rodu *Arsakovců* (2. století př. n. l.), Seldžuckého státu (11.–12. století), dynastií *Ghazzovců* (10.–11. století), *Saffjevů*

(15.–18. století v Íránu), Osmanů (13.–20. století) nebo Qádžárovců (18.–20. století v Íránu). Většina z těchto dynastií měla skutečně turkický původ, nicméně v žádném případě nelze o Seldžukovcích nebo osmanských Turcích hovořit jako Turkemenech. Navíc příchod turkických kmenů do oblasti lze datovat v nejlépeším případě ve 2.–3. století n. l. a tak snaha o „turkmenizaci“ Parthské říše je historicky těžko obhajitelná.

U každé z dynastií je vyjmenována stručná charakteristika (s. 209–242) a také přehled panovníků a rodokmenů těchto tzv. „turkmenických“ dynastií ve středověku (s. 109–142). Z těchto dynastií jsou za nejvýznamnější považováni Seldžukové, se kterými je spojen první „Zlatý věk Turkmenů“.

Naopak velmi negativní hodnocení se objevuje při zmínkách o období po ruské okupaci do roku 1991. Oficiálně deklarovaným symbolem turkmenického porobení se stalo Geok Depe, tedy místo, kde byl v roce 1881 zlomen odpor turkmenských kmenů (zde se myslí především kmen Achal-Tekke), což bylo podtrženo i vystavěním mešity Saparmyrata Hodži, která byla prohlášena za Mekku Turkmenů.

Turkmenické tradice a proroci. V textu se mnohokrát opětuje krása turkmenických tradičních výrobků (koberece, šperky, hudební nástroje), ale i tradiční nátrový dach Turkmenů. Velmi často text pracuje s turkmenickými příslovími, ve kterých jsou hledány kořeny některých tezí Rahmama. Podobně často se idealizují i krásky turkmenické země – především ve třech částech knihy (Rahnama, s. 172–190). V celém díle jsou hojně citovány úryvky z turkmenických legend, především od čtyř hlavních turkmenických proroků: Oguz chána (spojen s existencí státu), Gorkut Aty (symbol solidarity), Górgyglyho (symbol sálosti – proroci o „Zlatém věku Turkmenů a jeho vůdci Saparmyratovi“) a Magtymkulého (jednota a síla). Magtymkulí je považován za největšího spisovatele turkmenických dějin a je dnes předním literární propagandou – existuje např. literární cena Magtymkulého, jejímž laureátem se v roce 2001 stal sám Türkmenbašy za svou Rahnama.

Górgygly pravil: Existuje věčná cesta, je sálost nádu. Sálost nádu. Vlast a země jsou zradné a je třeba je udatně chránit. Sálost nádu tehdy bude ve tvých rukou. Udat existenci zlatého života svého národu – to se stane Tvou učení, Tvoje cestou, Saparmyrate!“ (Rahnama, s. 148)

Současný Turkmenistán. Podle Türkmenbašyho a jeho Rahmamy je turkmenický stát historickým dědicem turkmenických dynastií, determinován třemi aspekty:

Garajszlyk – nezávislost;

Baky Bitaraplyk – věčná neutralita;

Türkmenit Bahawast – Rahnama Turkmenů.

První dva elementy jsou zdůrazněny jako podmínka ekonomického a materiálního rozvoje země, zatímco Rahnama má sloužit především poznání duchovního bohatství. Nezávislost a věčná neutralita jsou také nejčastěji používanými slovními spojeními v projevech, oslavných knihách nebo v hes-

lech na ulicích nebo podél cest v Turkmenistánu.

Všechny tři výše uvedené aspekty potom sněhují zemi do 21. století, které by se mělo stát „Zlatým věkem Turkmenů“ (*XVI Asyr – Türkmenyň Altyn Asyr*), což je další z často používaných hesel, využívaných často i jako značka pro předměty běžné spotřeby (v supermarketech lze tak najít například džusoviny *Altyn Asyr*). Tomuto faktoru se věnuje především pátá, poslední, část knihy. Popisno je i současné politické zřízení turkmenického státu (ústavní systém, funkce prezidenta a dalších státních orgánů).

Rahnama se stala propagandistickou směsí hesel a tezí, která má ideologicky utvrdit vedoucí postavení prezidenta Türkmenbašyho. Vkladem této knihy se již dnes zabývají zvláštní předměty na všech stupních škol, jsou organizovány soutěže v přednesu části Rahmamy, jednotlivá hesla se často objevují v citátech turkmenických periodik a jednotlivá témata knihy se objevují ve všech aspektech politické propagandy v zemi.

Vývoj kultu osobnosti v Turkmenistánu

Prosinec	1985	Imenování Saparmyrata Nijazova prvním tajemníkem Komunistické strany Turkmenistánu
1986 –	1989	Čistka ve státním aparátu
Leden	1990	Zvolení Nijazova předsedou Nejvyššího sovětu Turkmenické SSR
Říjen	1990	Zvolení Nijazova prezidentem republiky
Prosinec	1991	Zákon o ochraně cti a důstojnosti prezidenta
Duben	1992	Vyhlášení kultu osobnosti Saparmyrata Nijazova
Květen	1992	Schválení nové ústavy
Červen	1992	Prezidentské volby. Nijazov byl znovu zvolen prezidentem.
Červenec	1992	Odvolaení opozičních ministrů z vlády. První vlna emigrace elit
Říjen	1993	<i>Haik maršalkaty</i> přiznal Nijazovovi čestné přijmení Türkmenbašy (Otec Turkmenů)
Leden	1994	Referendum o prodloužení pravomocí prezidenta do roku 2002 a zrušení voleb v roce 1997
Duben	1994	Zavedení každodenní přísahy věrnosti prezidentovi
Červen	1996	Mešita Saparmyrata Hodži v Geok Depe byla vyhlášena Mekkou Turkmenů
1996 –	1999	Snaha hledat mezi předky Türkmenbašyho Proroka Muhammada, později Alexandra Velikého
Prosinec	1999	Volby do parlamentu. <i>Haik maršalkaty</i> jmenoval Nijazova doživotním prezidentem Turkmenistánu
Dízen –	leden 2002	Nová čistka ve státním aparátu, někteří významní státní představitelé (Boris Sichmuradov, Nurmuhammet Chanamov, Chadajberdy Orasov) oznámili přechod do opozice
Květen	2001	Celostátní humanitární asociace Turkmenů navrhla udělit prezidentovi Türkmenbašymu čestný přídomek <i>Beýlik</i> (Veliký)
Květen	2001	Taskový mírový prezidenta Kakamurat Bahtyjev a novinář Odejev navrhli prohlásit Türkmenbašyho Prorokem v souvislosti s vydáním své knihy Rahnama
Duben	2002	Schválení zákon o vojenských hodnostech, který zavádí pro prezidenta funkci maršala turkmenické armády
Červenec	2002	Zavedeny nové názvy měsíců roku, které připomínají prezidenta a historii Türkmenbašy, Baydak (vlajka), Nowruz (nový rok), Gurbansoltan (matka Türkmenbašyho), Magtymkali (báseň), Oguz (jedna z významných „turkmenických“ dynastií), Gorkut (jeden z významných hrdinů turkmenické historie), Alp Arslan (seldžucký sultán), Rahnama, Garajszlyk (nezávislost), Sarja (seldžucký sultán), Bitaraplyk (neutralita).
Říjen	2002	Nedůspěšný pokus o atentát na prezidenta. Kořeny atentátu jsou nejasné. Pokračování již více než rok trvajících čistek ve státním aparátu.

Díraz současně turkmenické ideologie tak lze shrnout do těchto bodů:

Etaatismus. Role státu při transformaci ke „spravedlivému uspořádání“ s důrazem na výraznou roli hlavy státu jako „Oce národa“ – tj. fakticky kult osobnosti.

Nacionalismus. Oficiálně prohlášená podpora turkmenických tradic, zavedení turkmenštiny na všechny vzdělávací a administrativní stupně a s tím související podpory národnostní (turkmenství), které spočívá v propagandě specifčnosti turkmenského národa.

Archaisace. Searvís s nacionalismem a úspěšným zveřejněním tradičních mocenských struktur Turkmenů – rady (na tomto principu je založen institut *Haik maršalkaty* nebo Rada státních). S tím souvisí i „turkmenizace“ společnosti a tlak na vytěsňování neturkmenických složek obyvatelstva ze státní správy, školství a dalších oblastí, případně snaha o asimilaci jiných národnostních skupin.

Jednota. Zde se paradoxně jedná o proklamovanou snahu o rozbití archetypizované

struktury turkmenské kmenové společnosti (ve skutečnosti se však tato archetypizace prohlubuje).

Výlučnost. Podpora výlučného specifického modelu turkmenského státu.

Je zřejmé, že izolovanost turkmenského režimu, relativně malý zájem světa o dění v této zemi, nadále prohlubuje kult osobnosti a tzv. turkmenskou ideologickou cestu. Reflexe občanstva vůči této propagandě je sice dosud relativně nedůvěřivá, ale postupně začíná dorážet generace studentů, kteří vyrůstají již v nezávislém Turkmenistánu s celým jeho ideologickým aparátem a slabými vazbami na vnější svět. Nová generace tak může současný skepticismus vůči *Türkmenbaşy*mu a jeho bizarní ideologii změnit. Bude záležet v tomto směru i na vnitřním vývoji země a na přírodním nástupci na turkmenském „trůnu“, který pravděpodobně nebude mít takové charisma a kult jako současný „chán *Türkmenbaşy*“.

řinovan@horak@post.cz

Literatura

Anderson, B.: *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Varso, London, 1983.

Dudarov, K. P.: *Turkmenija. Postkomunističeskij avtoritarnij režim*. In: *Postsovetskaja Centrafnaja Azija. Poščri i obščestvo*. Centr civilizacionnyh i regionalnyh issledovanij, Vostočnaja Litčratura RAN, Moskva, 1998.

Halilijev, T.: *Koncepcija Saparmatara Türkmenbaşy ob období pereščodnogo perioda*. Žurnal turkmenskogo nacionalnogo instituta demokracii i prav čeloveka pri prezidente Turkmenistana, No. 3, 2000. http://www.sabnet.tm/demokracij/3-2000_halilijev_ru.html [21.1.2002].

Kadyrov, Š. – Dardgijev, M.: *Džajvedeki Türkmenler* [Turkmeni ve světě]. Häp, Aščabad, 1991.

Kadyrov, Š.: *Rusko-turkmenskij istoričeskij slovar: 2001*. Biblioteka atlasnaja „Turkmeny“, Bergen, 2001.

Karamčev, S.: *Sovremennoe socialno-političeskoe položenie Turkmenistana*. Centrafnaja Azija i Kavkaz, č. 2 (30), 2002. <http://gundogar.org/ruspages/270.htm>.

Kura, A. T.: *Between the State and cultural zone: nation building in Turkmenistan*. *Central Asian Survey* (2003) 21 (1), 71–90.

Nejčtrajnyj Turkmenistan, na stránce Gundogar www.gundogar.org. [5. 3. 2003].

Rusko-turkmenskije oščestvenija v XVII-XIX vv. (Do prisčedničnaja Turkmenii k Rusii). Sbornik archivnyh dokumentov, AN Turkmenistoj SSR, Aščabad, 1963.

Sanzj, M.: *Russo-Turkmen Relationship up to 1874*. *Central Asian Survey*, Vol. 3, No. 4, 1985, s. 15–48.

Sanzj, M.: *The Turkmen in the Age of Imperialism. A Study of Turkmen People and Their Incorporation into the Russian Empire*. Turkish Historical Society Printing House, Ankara, 1989.

Šir, J.: *Turkmenistán*. Grant MZV ČR, 2002 (rušopis).

Türkmenbaşy, S.: *Rubizana*. Türkmen döwlet neşirýat gullugy, Aščabad, 2002.

Turkmenskaja istorija. *Učebnik dlja škol s rozširennoj programoj po ruskomu jazyku*. Aščabad, 1997.

Mahmudali Cochragani a Hnutí národního probuzení jižního Ázerbájdžánu (SANAM)

TOMÁŠ RADĚJ

Kromě iránského studentského hnutí je v současném Iránu velice významným faktorem národní hnutí iránských Ázerbájdžánců, které je společně se studentským hnutím vnímáno jako nejsilnější odporec současného iránského režimu. V analýzách a prognózách zabývajících se dnešním, ale i postteokratickým Iránem, by měl tento faktor hrát značnou roli, jelikož politický a mocenský potenciál ázerbájdžánské menšiny je potenciálně velice výraznou součástí budoucího vývoje a politického uspořádání.

Iránský Ázerbájdžán¹⁾ je území ležící na severozápadě Iránu, které má rozlohu cca 90 000 km² (cca 6 procent územní rozlohy země) a z administrativního hlediska je rozděleno na tři iránské provincie – Západní Ázerbájdžán (hlavní město Urmia), Východní Ázerbájdžán (hlavní město Tabriz) a Ardábíl (hlavní město Ardábíl). Toto území sousedí na západě s Tureckem a Irákem, na severu s bývalými sovětskými republikami Arménií a Ázerbájdžánem. Ve zmíněných provinciích žije přibližně 7 milionů obyvatel Iránu (cca 10 procent iránské populace), především menšina iránských Ázerbájdžánců. Kromě toho zde žije rovněž významná perská, kurdská, židovská a arménská menšina. Ázerbájdžánští nacionalistij nazývají iránský Ázerbájdžán „jižním Ázerbájdžánem“, neboť na severu leží samostatný Ázerbájdžán, někdejší republika SSSR, s přibližně 7 miliony obyvatel. Zmíněné provincie patří k nejméně rozvinutým v Iránu a cca 90 procent jejich rozlohy leží ve výšce nad 1000 m. n. m. (mj. v pohoří Zagros).

Ázerbájdžánci tvoří po Peršanech nejpočetnější část populace Iránu, nicméně odhady jejich počtu se značně liší. Od těch nejmenších, které uvádějí cca 10 milionů, až po propagandistické údaje vládců hnutí SANAM²⁾ Mahmudali Cochraganiho, které hovoří o cca 30 miliozech Ázerbájdžánců v Iránu, což by představovalo cca 45 procent iránské populace. Odhady mj. americké CIA (cca 17 mil.) jsou zřejmě pravdě nejbližší. Faktem ovšem je, že všechny dostupné studie se shodují v tom, že zhruba třetina populace iránské metropole Teheránu je ázerbájdžánského původu.

Naprostá většina iránských Ázerbájdžánců jsou muslimové šíitského vyznání a jejich sociální a kulturní zvyklosti jsou téměř totožné s většinovou perskou populací. V Teheránu jsou zcela obvyklé smíšené sňatky, především ve vyšších a středních vrstvách. Ačkoliv primárním

jazykem iránské ázerbájdžánské populace je turkický jazyk, podobný moderní turečtině, jejím druhým přirozeným jazykem je perština.

Historické území velkého Ázerbájdžánu³⁾ bylo dobyto arabskými vojsky v 7. století (našeho letopočtu) na Byzantské říši, což mělo za následek islamizaci oblasti. Poté prošlo toto území seldžuckým, mongolským a osmanským jánem a roku 1603 získala kontrolu nad oblastí Persie, která ztratila severní část Ázerbájdžánu na počátku 19. století ve prospěch carského Ruska. Perský (iránský) Ázerbájdžán byl poté v roce 1938 rozdělen na východní a západní část a v roce 1941 okupován sovětskými vojsky. Po jejich stažení v květnu 1946 zde ještě krátce existovala prokomunistická a prosovětská autonomní vláda tzv. Ázerbájdžánské lidové republiky, vytvořená s pomocí SSSR, která padla na konci téhož roku s příchodem iránské armády. Podobně také separatistické snahy iránských Kurdů byly podporovány SSSR, ale po ukončení sovětské pomoci padl i krátce existující samostatný kurdský stát. Vměšování SSSR do událostí v severním Iránu čelilo samozřejmě americkému a britskému tlaku, a krátce po druhé světové válce nabral Irán proamerický kurs.

Po zmařeném separatistickém pokusu Ázerbájdžánců pohlížet pochopitelně sáhiv režim (svržený v letech 1978–79 islámskou revolucí) na ázerbájdžánskou populaci s obzřetností, přičemž podobná opatření je vlastní i islámskému režimu, který se chopil moci v roce 1979. V současnosti prokazuje ázerbájdžánská komunita vysoký stupeň politické aktivity, zaměřené proti režimu. V jistém ohledu se stalo katalyzátorem tohoto vývoje také vystoupení iránského studentského hnutí proti režimu na sklonku 90. let. V 90. letech se stal postupně nejznámějším a nejvýšecharismatickým mluvčím